

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.57.325381>

УДК: 347.9:340.131(477)

В. С. Веремчук, викладач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Кафедра цивільно-правових дисциплін

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

e-mail: veremchuk@onu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-3618-2630>

Д. О. Козинська, студентка 4 курсу

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Економіко-правовий факультет

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

e-mail: dkozinskaya@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0005-2030-7274>

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗНАЧЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СУДОВОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ ЯК МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ В УКРАЇНІ

Визначається, що судова правотворчість, тобто специфічна діяльність судових органів полягає у формуванні юридичних норм через судові рішення, ухвалені у результаті розгляду конкретних справ, є важливим елементом правової системи України, особливо в умовах стрімкої трансформації суспільних відносин та необхідності удосконалення законодавства. Судова правотворчість розглядається як правове явище, що поєднує аспекти правової визначеності та гнучкості судової практики. Увага зосереджена на особливостях реалізації цього механізму в умовах правової системи України, яка перебуває у процесі трансформації, спрямованої на гармонізацію з європейськими стандартами.

Зазначено, що принцип правової визначеності, закріплений у практиці Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, є важливою запорукою вимагає передбачуваності та послідовності у застосуванні права, що, у свою чергу, залежить від якості судових рішень.

Особливу увагу приділено ролі Верховного Суду у забезпеченні балансу між стабільністю правозастосування та необхідністю врахування специфічних обставин окремих справ. У статті розглянуто практичний приклад зміни правової позиції Верховного Суду у залежності від зміни обставин справи, що сприяє досягненню справедливості та гнучкості правозастосування. Зокрема, аналізується категорія справ про злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту, коли зміна правової позиції Верховного Суду стала важливим механізмом забезпечення правильної кваліфікації та визначення суб'єкта кримінального правопорушення. Підкреслюється, що подібні зміни в судовій практиці не суперечать принципу правової визначеності, а навпаки, сприяють його реалізації через уточнення та деталізацію змісту правових норм.

ня та зміцнення верховенства права в умовах сучасних викликів для національної правової системи.

Виклад основного матеріалу. Принцип правової визначеності та його складові були сформульовані практикою Європейського суду з прав людини. Так, у рішенні у справі «Стіл та інші проти Сполученого Королівства» правову визначеність слід розуміти як вимогу «щоб усе право, писане чи неписане, було достатньо чітким, щоб дозволити громадянинові, якщо виникне потреба, передбачати певною мірою за певних обставин наслідки, які може спричинити певна його дія» [1].

Рішенням Конституційного Суду України від 20 червня 2019 року у справі № 6-р/2019 правова визначеність визначається єдністю таких критеріїв як «чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабільність існуючого законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (законні очікування)» [2].

Відповідно до ст. 124 Конституції України та ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», суди є органами, які здійснюють правосуддя в Україні. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення [3, 4]. Під час здійснення правосуддя суди першими стикаються із прогалинами у праві, зумовленими появою нових правовідносин або змінами у структурі правовідносин, що існують. Загальновизнаним способом подолання правових прогалин є аналогія закону та аналогія права [5], однак передбачена ч. 3 ст. 4 КК України заборона застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією, робить судову правотворчість єдиним механізмом забезпечення правової визначеності усунення неточностей та неповноти кримінального законодавства [6].

Судова практика хоча і не вважається офіційним джерелом права в Україні, проте відіграє важливу роль у його розвитку та подальшому вдосконаленні. Звісно, судовий прецедент (квазіпрецедент), як правові положення, обов'язкові для нижчих судів при розгляді аналогічних справ, не вбачається окремим способом подолання прогалин у праві чи розв'язанні колізій, але при цьому є здатним ефективно доповнювати чинне законодавство, надаючи конкретні приклади його застосування в різних ситуаціях і, таким чином, допомагає суб'єктам права передбачити можливі наслідки своїх дій і більш ефективно захистити свої права.

Слід погодитись із думкою І. С. Іванюри та Д. С. Шевченко, що в Україні є досить закономірним та частим процесом, коли при вирішенні справи посилаються на судові рішення як джерело права, хоча вони такими і не визнані. Даний процес відбувається не лише в Україні: він охоплює країни із романо-германською правовою системою, до якої відносять й нашу державу. Правотворча діяльність судів в нашій країні розвивається переважно за такими основними напрямками як: застосування закону (норми права) за аналогією під час розгляду конкретної справи; створення судового прецеденту (квазіпрецедент, псевдопрецедент); формування правових рішень Конституційного Суду України; видання Верховним Судом роз'яснень із питань судової практики [7, с. 300].

М. І. Козюбра зазначає, що «судова правотворчість – це не аномалія, а іманентна властивість правосуддя, яка хоча і має свої межі, проте вилученою з діяль-

ності суду бути не може, оскільки закладена в самій природі правосуддя. Однією з основних причин, які зумовлюють необхідність суддівської правотворчості, є потреба в конкретизації норм законів та інших нормативних актів, прийнятих офіційними суб'єктами нормотворчості, або ж точніше – їх актуалізації, тобто пристосування до конкретних ситуацій, що є предметом розгляду суду, з урахуванням безлічі чинників, які впливають на ухвалення судового рішення. Без елементів правотворчості не може обійтися також процес судового тлумачення Конституції, законів та інших нормативних актів, яке є такою ж невід'ємною властивістю правосуддя, як і правотворчість (по суті – її складовою)» [8, с. 41]. Ю. В. Кривицький доповнює, що «юридична природа судової правотворчості глибока та багатогранна, зокрема вона є способом досягнення мети правосуддя та забезпечення верховенства права; важливою гарантією захисту прав людини; необхідним елементом реалізації верховенства права в механізмі забезпечення прав і свобод людини» [9, с. 95].

Говорячи про обсяг правотворчої діяльності судів України, О. А. Линник підсумовує, що «наразі суди всіх інстанцій фактично «добудовують» право при колізіях чи прогалинах у законодавстві, Верховний Суд узагальнює судову практику і сприяє однаковому застосуванню норм права судами, а Конституційний Суд України здійснює негативну правотворчість, визнаючи неконституційність нормативно-правових актів, що тягне за собою втрату ними чинності. Ця діяльність судових органів України має характер квазіпрецедентної, інтерпретаційної, правозастосовної та, як наслідок, правотворчої» [10, с. 343].

У контексті судової правотворчості у кримінальному праві слід погодитись із думкою А. С. Макаренка, яка оперує поняттям суддівського розсуду, визнаючи його як «правозастосовну інтелектуально-вольову діяльність судді, яка є передбаченою кримінальним законом мірою свободи вибору одного з варіантів рішення в кримінальному провадженні. Його позитивним аспектом є те, що застосування суддівського розсуду дає змогу врахувати всі обставини справи, забезпечити індивідуалізацію покарання, встановлення соціальної справедливості, тобто реалізувати всі приписи законодавця, у тому числі й ті, які не знайшли детальної регламентації кримінальним законом» [11, с. 303].

При цьому, такі проблеми як недостатня чіткість кримінального законодавства, варіативність покарання, відсутність у кримінальному законі детальних і чітких правил, критеріїв призначення покарання та широкий розсуд суддів часто призводить до неоднорідних тлумачень однакових норм різними судами, що може мати наслідком судові помилки.

Тим не менш, правотворча функція в Україні є притаманною Верховному Суду, оскільки, по-перше, відповідно до п. 2, 6 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», Верховний Суд здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики та забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом [4]. По-друге, відповідно до ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права [4]. Вказана норма кореспондує із ч. 6 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу України, згідно якої «обираючи і застосовуючи норму закону

України про кримінальну відповідальність до суспільно небезпечних діянь при ухваленні вироку, суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду» [12].

Практичне значення судової правотворчості при застосуванні кримінального закону пропонуємо розглянути крізь призму справ про злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту у контексті кваліфікації та визначення суб'єкта злочину, коли дорожньо-транспортна пригода (далі – ДТП) сталася внаслідок порушення правил дорожнього руху (далі – ПДР) пішоходом.

Так, предметом розгляду справи № 668/2604/15-к було притягнення до кримінальної відповідальності водія за ст. 286 КК України. З матеріалів справи вбачається, що водій «проявив неухважність та безпечність до дорожньої обстановки, яка склалася при засліпленні його світлом фар зустрічних транспортних засобів. У результаті він своєчасно не зупинив транспортний засіб в межах смуги свого руху до моменту, коли пройдуть негативні наслідки засліплення та щоб дати дорогу пішоходу, якого він спроможний був завчасно виявити, не зменшив швидкості руху автомобіля, внаслідок чого здійснив наїзд на пішохода, який переходив проїзну частину у забороненому місці, у результаті чого пішоходу заподіяно тяжкі тілесні ушкодження». У висновках, наведених в постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14.05.2020 р. у справі № 668/2604/15-к колегія суддів не погодилася з доводом засудженого про його невинуватість через протиправність дій потерпілого пішохода та зазначила, що незалежно від причин виникнення небезпеки для руху або перешкоди, водій зобов'язаний був виконати вимогу ПДР і негайно зменшити швидкість аж до зупинки транспортного засобу або безпечного для інших учасників руху об'їзду перешкоди. Таким чином, порушення водієм ПДР перебуває у причинному зв'язку з наслідками, що настали [13].

Постановою Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 18.06.2020 р. у справі № 202/4077/14 фактично сформульовано підставу кримінальної відповідальності водіїв за скоєння злочину, передбаченого ст. 286 КК України. Колегія суддів зазначає, що «основним чинником, який визначає відповідальність водія у разі створення небезпеки під час дорожнього руху, є його можливість вчасно виявити цю небезпеку і здійснити відповідні заходи для її уникнення чи зменшення. Причина, через яку створена небезпека для руху, не має значення, якщо встановлено, що водій мав можливість її вчасно виявити» [14].

Постановою Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07.02.2024 р. у справі № 161/3113/18 було підтверджено усталену позицію касаційної інстанції щодо наявності вини водія у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України, незважаючи на порушення ПДР з боку пішохода та вказано, що «порушення пішоходом ПДР з боку пішохода не підтверджує, що вказані дії потерпілого перебувають в причинно-наслідковому зв'язку з наслідками ДТП та не спростовують винуватості водія, оскільки виникненням небезпеки для водія є саме момент виходу пішоходів, у тому числі потерпілого, на проїзну частину» [15].

Втім, існує інший підхід Верховного Суду, за якого пішохід може бути притягнений до кримінальної відповідальності, якщо ДТП сталося внаслідок порушення ним вимог ПДР. У Постанові Касаційного кримінального суду Верховно-

го Суду від 12.06.2019 р. у справі № 450/1523/14-к викладено наступні обставини кримінального провадження за обвинуваченням пішохода у вчиненні злочину, передбаченого ст. 291 КК України: пішохід, перебуваючи на ділянці дороги поза межами населених пунктів, проявив неухильність до дорожньої обстановки та її змін, переходячи проїзну частину дороги у непередбаченому для цього місці, лежав на смузі, призначеній для руху транспорту, намагаючись підвестися, створив аварійну обстановку для водія автомобіля, який в умовах темної пори доби не мав можливості своєчасно виявити пішохода, а з моменту виявлення вимушений був, уникаючи наїзду на пішохода, змінити напрямок свого руху ліворуч та виїхати на смугу зустрічного руху, що, у свою чергу, призвело до зіткнення з іншими автомобілями, у результаті двоє осіб загинуло, одна особа отримала тяжкі тілесні ушкодження. Зазначено, що водій не мав технічної можливості уникнути наїзду на лежачого пішохода шляхом своєчасного застосування екстреного гальмування без зміни напрямку руху, а водії інших автомобілів не мали можливості уникнути зіткнення відповідно шляхом своєчасного застосування екстреного гальмування. З моменту настання видимості лежачого пішохода для водія з технічної точки зору виникла не тільки небезпечна, а й навіть аварійна дорожня ситуація, в умовах якої вже не можна стверджувати, що дії вказаного водія у цій дорожній ситуації суперечили вимогам ПДР [16].

За заданими вихідними даними причиною настання цієї ДТП з технічної точки зору є невідповідність дій пішохода вимогам ПДР. Таким чином, колегією суддів було спростовано доводи захисника про відсутність у діях пішохода вини, оскільки ПДР визначено, що пішохід як повноправний учасник дорожнього руху, який зобов'язаний знати й неухильно виконувати вимоги ПДР, є суб'єктом злочину, передбаченого ст. 291 КК, оскільки, зокрема від його поведінки та дотримання ПДР залежить безпека на дорогах [16].

Висновки і пропозиції. Судова правотворчість, як механізм забезпечення правової визначеності, відіграє ключову роль у забезпеченні узгодженості та передбачуваності правозастосування. В умовах реформування судової системи та європейської інтеграції України особливого значення набуває формування сталих правових позицій, які сприяють зміцненню довіри до правосуддя та забезпеченню захисту прав і свобод громадян. При цьому, потенціал судової правотворчості ще не реалізований повною мірою. Для досягнення максимальної ефективності ми пропонуємо здійснювати подальшу інституціоналізацію цього явища, вдосконалення законодавчих механізмів його регулювання та забезпечення гармонізації із принципами верховенства права та правової держави.

Список використаної літератури

1. Case of Steel and Others v. the United Kingdom. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-58240>
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 20.06.2019 р. у справі № 6-п/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text>
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

4. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
7. Іванюра І. С., Шевченко Д. В., Сівець А. С. Судова правотворчість: природна особливість правосуддя чи його аномалія? Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2022. Випуск № 67. С. 296-301.
8. Козюбра М. І. Судова правотворчість: аномалія чи іманентна властивість правосуддя. Право України. 2016. № 10. С. 38-48.
9. Кривицький Ю. В. Теоретичні та практичні аспекти впливу судової правотворчості на судову реформу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2024. Випуск 82. С. 89-97.
10. Линник О. А. Судова правотворчість як важлива гарантія захисту прав людини. Альманах права. 2020. Випуск 11. С. 339-344.
11. Макаренко А. С. Види суддівського розсуду під час призначення покарання в Україні. Актуальні проблеми держави і права. 2013. Випуск 70. С. 303-308.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
13. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14 травня 2020 року у справі № 668/2604/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89345781>
14. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 18 червня 2020 року у справі № 202/4077/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116955588>
15. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07 лютого 2024 року у справі № 161/3113/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89929070>
16. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 червня 2019 року у справі № 450/1523/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82492100>

References

1. Case of Steel and Others v. the United Kingdom (1998). European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58240>
2. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 62 People's Deputies of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Decree of the President of Ukraine «On the early termination of the powers of the Verkhovna Rada of Ukraine and the appointment of extraordinary elections». № 6-p/2019 (2019, June 20). Verchovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text> [in Ukrainian].
3. Constitution of Ukraine (1996, June 28). Verchovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].
4. Law of Ukraine on the judiciary and the status of judges № 1402-VIII (2016, June 2). Verchovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].
5. Civil Code of Ukraine (2003, January 16). Verchovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
6. Criminal Code of Ukraine (2001, April 5). Verchovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
7. Ivanyura, I. S., Shevchenko, D. V., Sivets, A. S. (2022). Judicial law-making: A natural feature of justice or its anomaly? Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. The Law series, 67, 296-301 [in Ukrainian].
8. Kozyubra, M. I. (2016). Judicial law-making: anomaly or immanent property of justice. Law of Ukraine, 10, 38-48 [in Ukrainian].
9. Kryvytskyi, Y. V. (2024). Theoretical and practical aspects of the influence of judicial law-making on judicial reform. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University, 82, 89-97 [in Ukrainian].
10. Linnyk, O. A. (2020). Judicial law-making as an important guarantee of human rights protection. Almanac of law, 11, 339-344. [in Ukrainian].

11. Makarenko, A. S. (2013). Types of judicial discretion when sentencing in Ukraine. Actual problems of the state and law, 70, 303-308. [in Ukrainian].
12. Criminal Procedure Code of Ukraine (2012, April 13). Verchovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
13. The Resolution of Criminal Court of Cassation of the Supreme Court dd. 14.05.2020 № 668/2604/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89345781> [in Ukrainian].
14. The Resolution of Criminal Court of Cassation of the Supreme Court dd. 18.06.2020 № 202/4077/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89929070> [in Ukrainian].
15. The Resolution of Criminal Court of Cassation of the Supreme Court dd. 07.02.2024 № 161/3113/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116955588> [in Ukrainian].
16. The Resolution of Criminal Court of Cassation of the Supreme Court dd. 12.06.2019 № 450/1523/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82492100> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 01.03.2025 р.

V. S. Veremchuk, Lecturer

Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: vladislavsveremchuk@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-3618-2630>

D. O. Kozynska, 4th year Student

Odesa I. I. Mechnikov National University
Faculty of Economics and Law
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: dkozinskaya@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0005-2030-7274>

ON THE SIGNIFICANCE AND PROSPECTS OF JUDICIAL LAWMAKING AS A MECHANISM FOR ENSURING LEGAL CERTAINTY IN UKRAINE

Summary

It is determined that judicial lawmaking, i.e., the specific activity of judicial bodies consisting in the creation of legal norms through court decisions made in the resolution of particular cases, constitutes an essential element of Ukraine's legal system, especially in the context of the rapid transformation of social relations and the necessity to improve legislation. Judicial lawmaking is viewed as a legal phenomenon that combines aspects of legal certainty and the flexibility of judicial practice.

The focus is on the peculiarities of implementing this mechanism within Ukraine's legal system, which is undergoing a transformation aimed at harmonization with European standards. It is noted that the principle of legal certainty, enshrined in the practice of the Constitutional Court of Ukraine and the European Court of Human Rights, is a crucial guarantee requiring predictability and consistency in the application of law, which, in turn, depends on the quality of judicial decisions.

Particular attention is paid to the role of the Supreme Court (Ukraine) in ensuring a balance between the stability of legal application and the necessity to consider the specific circumstances of individual cases. The article examines a practical example of a change in the Supreme Court's legal position depending on changes in case circumstances, which contributes to achieving justice and flexibility in legal application. Specifically, the category of cases involving crimes against traffic safety and the operation of transport is analyzed, where the change

in the Supreme Court's legal position became a significant mechanism for ensuring the proper qualification and determination of the subject of a criminal offense. It is emphasized that such changes in judicial practice do not contradict the principle of legal certainty; on the contrary, they facilitate its realization through clarification and detailing of the content of legal norms.

It is noted that judicial lawmaking in Ukraine holds significant potential for further development but requires a systematic approach that ensures a balance between adherence to the principle of legal certainty and the ability to respond promptly to dynamic changes in social relations. Attention is given to the importance of harmonizing the approaches of the Supreme Court with the practice of the European Court of Human Rights, which will promote the rule of law and legal stability.

Keywords: judicial lawmaking, judicial practice, rule of law, legal certainty.